

ΠΕΡΙ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑΣ ΤΩΝ ΖΩΩΝ

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΑΡΓΥΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ*

1. Εισαγωγικά

Η ηθική αντιμετώπιση των ζώων απασχολεί την ανθρώπινη σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Η άνοδος του κινήματος υπέρ της προστασίας των ζώων έχει ωθήσει τη σύγχρονη ηθική φιλοσοφία να επανεξετάσει τη θέση των ζώων στην ηθική κοινότητα. Ορισμένοι εκπρόσωποι της τάσης αυτής, όπως ο Tom Regan, διατείνονται ότι τα συμφέροντα των ζώων αξίζουν προστασίας, η οποία πρέπει να παρέχεται με την αναγνώριση ηθικών δικαιωμάτων σε αυτά. Σε μια τέτοια αναθεώρηση η πλειονότητα της φιλοσοφικής κοινότητας τηρεί επιφυλακτική στάση, καθώς εγείρεται μια σειρά από ηθικά ζητήματα. Στη βάση αυτή και εφόσον η αναγνώριση των δικαιωμάτων των ζώων δεν φαίνεται επί του παρόντος να κερδίζει έδαφος, έχει εισαχθεί ως ενδεχόμενη ρυθμιστική αρχή η αξιοπρέπεια των ζώων, η πρόταση δηλαδή να τεθεί ως υπέρτατη αξία της ηθικής των ζώων η ίδια η αξία τους. Στην ανά χείρας μελέτη θα παρουσιάσουμε τα επιχειρήματα εκατέρωθεν και θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε τις ηθικές προεκτάσεις μιας τέτοιας παραδοχής, τόσο για τα ζώα όσο και για τον άνθρωπο.

2. Εννοιολογικές προσεγγίσεις

Η πληρέστερη κατανόηση της φυσιολογίας των ζώων, η οποία έχει επιτευχθεί τα τελευταία χρόνια, έχει οδηγήσει τους επιστήμονες στο

* Η Αικατερίνη Αργυρακοπούλου είναι φοιτήτρια του ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία», το οποίο συνδιοργανώνεται από το Τμήμα Φιλοσοφίας του ΕΚΠΑ και το Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ.

συμπέρασμα ότι η συμπεριφορά των ζώων παρουσιάζει περισσότερες ομοιότητες με αυτή των ανθρώπων από ό,τι αρχικώς πιστευόταν. Στο πλαίσιο αυτό έχει ξεκινήσει συζήτηση προκειμένου να αναθεωρηθεί η αντίληψη της θεώρησης των ζώων ως αντικειμένων, η οποία διέπνεε τη φιλοσοφία των περασμένων αιώνων και διατρέχει το δίκαιο ακόμη και σήμερα, όχι μόνο της Ελλάδας αλλά και πολλών άλλων χωρών. Σύμφωνα με αυτήν την ανθρωποκεντρική προσέγγιση, τα ζώα λογίζονται ως *κινητά πράγματα* [res mobilis] και ως εκ τούτου δεν προβλέπεται υπέρ τους αυτοτελής προστασία.

Η προοδευτική αλλαγή της πραγματολογικής μεταχείρισης των ζώων αντανακλάται στη σταδιακή αναβάθμιση του ζώου ως αξιού, πλέον, αυτοτελούς και όχι έμμεσης προστασίας, προκειμένου να προστατευτούν αποκλειστικά ανθρώπινα αγαθά. Αυτό μαρτυρείται στα κείμενα φιλοσόφων, όπως των Singer, Dworkin, Regan και άλλων, όπου άνθρωποι και ζώα συναποτελούν μια ηθική κοινότητα. Οι υπέρμαχοι των «δικαιωμάτων των ζώων»¹ διατείνονται ότι τα ζώα, όπως οι άνθρωποι, πρέπει να απολαμβάνουν βασικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στη ζωή, στην υγεία, στην ελευθερία, στην αξιοπρέπεια. Η ικανότητα του αισθάνεσθαι, την οποία μοιράζονται όλα τα ζώα, ανθρώπινα και μη, αποτελεί κατά την αντίληψη αυτή επαρκή βάση, ώστε τα ζώα να λογίζονται ως φορείς αυτοτελών δικαιωμάτων, ενώ η έλλειψη ορθολογισμού και αυτόνομης βούλησης σε αυτά δεν θα πρέπει, αντίθετα, να αποτελεί λόγο ηθικής διαφοροποίησης μεταξύ των δύο.²

Στην ίδια προβληματική, αλλά στον αντίποδα των θεωριών αυτών, η δεοντοκρατική ηθική προτάσσει το καθήκον ανεξαρτήτως αποτελέσματος. Ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για τις πράξεις του λόγω της αυτόνομης βούλησής του. Ο ορθός λόγος, ήτοι η ικανότητα του σκέπτεσθαι και του πράττειν, διακρίνει τον άνθρωπο ως έμβιο και έλλογον. Τα ζώα δεν έχουν το προνόμιο του λόγου, τουλάχιστον με τη μορφή που τον χειρίζονται οι άνθρωποι, παρά μόνο ως εργαλείο για την έκφραση κάποιων βασικών αναγκών τους.³ Είναι ελεύθερα υποχρεώσεων και δεν μπορούν να προσαρμοστούν σε απρόβλεπτες

1. Πρόκειται ασφαλώς για δικαιώματα stricto sensu και δεν πρέπει να συγχέονται με τη φροντίδα που επιδεικνύει ένας φιλόζωος, υπερασπιζόμενος εν ευρεία εννοία τα δικαιώματα των ζώων.

2. L.D. Willard (1982).

3. Ειδικώς για τον εργαλειώδη λόγο στα ζώα βλ. E. Camp & E. Shupe (2017), 100-118.

μελλοντικές καταστάσεις ούτε να ελέγξουν τις ενστικτώδεις αντιδράσεις τους. Τα ζώα, συνεπώς, δεν μπορούν να αποτελέσουν ηθικά υποκείμενα, πολλώ δε μάλλον να αποκτήσουν δικαιώματα.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, και ανεξάρτητα από το ποια θεωρία ενστερνίζεται κάποιος, υπάρχουν σήμερα αναμφίλεκτες αλήθειες για τα ζώα: ότι αυτά δεν είναι πράγματα, ότι έχουν συναισθήματα, ότι νιώθουν πόνο και φόβο, χαρά και ικανοποίηση, ότι μπορούν ακόμη να έχουν σύντροφο ζωής και να πεθάνουν από πένθος. Συνεπώς, ίσως έχει έρθει η στιγμή τα ζώα να αντιμετωπιστούν από την επιστημονική κοινότητα με μεγαλύτερο σεβασμό, πρωτίστως ως προς την ίδια την ύπαρξή τους, την αξία τους αυτή καθαυτή [per se]. Κι αν η θεωρία των δικαιωμάτων είναι ευάλωτη στον σκεπτικισμό, ίσως η έννοια της αξιοπρέπειας μπορεί να αποτελέσει αφετηρία για την επανεξέταση του ηθικού status των ζώων.

3. Η έννοια της αξιοπρέπειας

Η αξιοπρέπεια κατέχει εξέχουσα θέση στο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Από αυτήν απορρέουν ως ειδικότερα θεμελιώδη δικαιώματα η γενική αρχή της ελευθερίας και της ισότητας. Καθώς, όμως, δεν υπάρχει ομοφωνία ως προς τον ορισμό της, στη σκέψη όλων δεσπόζει η σημασία που προσλαμβάνει στην καντιανή ηθική, ως θεμέλιο του καθήκοντος και στενά συνδεδεμένη με την έννοια της αυτονομίας, γνωρίσματα όμως που μπορούν να αποδοθούν μόνο σε όντα τα οποία διαθέτουν λόγο και συνθέτουν ένα ηθικό πρόσωπο.⁴ Στους κόλπους της καντιανής ηθικής δεν νοείται αξιοπρέπεια των ζώων. Και αυτό γιατί δεν υφίστανται άμεσα καθήκοντά μας απέναντι στα ζώα⁵ και συνεπώς δεν μπορούμε (άμεσα) να μη σεβόμαστε τα μη ανθρώπινα ζώα. Τα καθήκοντά μας προς στα ζώα είναι κατ' ουσίαν έμμεσα καθήκοντά μας προς την ανθρωπότητα. Μπορούμε, δηλαδή, στο ζήτημα της μεταχείρισης των ζώων μόνο εμμέσως να μη σεβόμαστε την ίδια την ανθρώπινη ύπαρξή μας.

Μολονότι η χρήση του όρου αξιοπρέπεια γίνεται κυρίως με αναφορά προς τον άνθρωπο και όχι τα ζώα, η μέχρι και σήμερα γενική παραδοχή ότι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι απόλυτη επιδέχεται

4. F. Zuolo (2016), 1117-1130.

5. I. Kant (1997), 212.

γόνιμης κριτικής. Στα έργα φιλοσόφων όπως ο Singer αμφισβητείται το αποκλειστικά ανθρώπινο προνόμιο της αξιοπρέπειας. Αξιοποιώντας την παράδοση του Bentham⁶ ο Singer προτάσσει την αρχή της ίσης εκτίμησης των συμφερόντων στη βάση ότι τα ανθρώπινα όντα δεν είναι τα μόνα συναισθανόμενα όντα.⁷ Σχετικές και οι απόψεις του Regan, ο οποίος μιλά για την εγγενή αξία των μη ανθρώπινων ζώων, βάσει της οποίας αυτά έχουν ηθικό δικαίωμα σε αρμόζουσα μεταχείριση.⁸ Ο Regan παραλληλίζει, επίσης, το ζώο με το νεογνό, το οποίο ως ατελές πρόσωπο ωφελείται μόνο ως προς τα δικαιώματά του, αλλά δεν επωμίζεται καμία υποχρέωση. Ο Robert Nozick, ακολουθώντας την ίδια συλλογιστική, τοποθετεί στην ηθική κλίμακα την ίδια την αξία των ζώων και επισημαίνει εμφαντικά ότι και «τα ζώα αξίζουν κάτι».⁹

Οι παραπάνω θεωρίες, των οποίων αφετηρία είναι η σκέψη του Bentham, ήρθαν να ανατρέψουν παλιότερες αντιλήψεις για τα ζώα, παραμερίζοντας την ικανότητα του λόγου ως κριτηρίου διαφοροποίησης των όντων και προτάσσοντας αντ' αυτής την ευαισθησία, την ικανότητα, δηλαδή, του αισθάνεσθαι, ως ασφαλή οδηγό για την κατάταξη των ζώων στην αξιολογική ηθική κλίμακα. Παράλληλα με την ανάπτυξη των επιστημών της βιολογίας, της ζωολογίας και της βιοηθικής, οι εν λόγω θεωρίες έθεσαν σταδιακά τις βάσεις για την αναθεώρηση των καθηκόντων μας, τα οποία πλέον αφορούν άμεσα τα ζώα καθαυτά, και δεν υφίστανται απλώς χάριν της προστασίας του γενικότερου συμφέροντος. Ήδη στο πλαίσιο του δικαίου, όπου μέχρι και σήμερα, όπως προαναφέρθηκε, τα ζώα αποτελούν αντικείμενο κυριότητας και η υποχρέωσή μας να μην τα βλάπτουμε αποτελούσε υποχρέωση έναντι του κυρίου τους, η ευζωία των ζώων έχει αναχθεί σε αυτοτελές έννομο αγαθό.¹⁰

6. Στο έργο του *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (1789) αναδεικνύει την ικανότητα του πόνου, η οποία ενυπάρχει σε όλα τα συναισθανόμενα όντα και απορρίπτει την ικανότητα του λόγου ως κριτήριο διαφοροποίησης των έμβιων όντων. Χαρακτηριστική είναι η φράση του: «Το ζήτημα δεν είναι αν μπορούν να έχουν λόγο ή να ομιλούν, αλλά αν μπορούν να υποφέρουν».

7. P. Singer (1975).

8. «Inherent value» και «Respectful treatment», βλ. T. Regan (1983), 13-26.

9. «Animals count for something», βλ. R. Nozick (1974), 35-42.

10. Βλ. τον βασικό νόμο 4039/2012 για «τα δεσποζόμενα και τα αδέσποτα ζώα συντροφιάς και την προστασία των ζώων από την εκμετάλλευση ή τη χρησιμοποίηση

Παρ' όλη την πρόοδο που έχει σημειωθεί στο ζήτημα της αναθεώρησης της ηθικής θέσης του ζώου και της απεμπλοκής του από την έννοια του «πράγματος», ο όρος *αξιοπρέπεια των ζώων* δεν εμφανίζεται ευρέως σε φιλοσοφικά κείμενα, ενώ η πλειονότητα των φιλοσόφων τηρεί αποστάσεις, επικαλούμενη σε γενικές γραμμές την προσπάθεια απόδοσης ανθρώπινων γνωρισμάτων σε μη ανθρώπινα όντα. Εντούτοις, ολοένα και πιο συχνά γίνεται επίκληση του όρου *αξιοπρέπεια*, κυρίως με αναφορά στην καλή διαβίωση των ζώων,¹¹ σε πεδία που αφορούν ζητήματα εκμετάλλευσής τους. Πολλοί, δηλαδή, ισχυρίζονται ότι ουσιαστικά η χρήση όρων όπως «αξιοπρέπεια» και «δικαιώματα» σε σχέση με τα ζώα δεν δηλώνει κάποια απόπειρα αναγνώρισης υποκειμενικών δικαιωμάτων σε αυτά, αλλά την πρόθεση να δοθεί απλώς βαρύτητα, με συμβολικό τρόπο, στην ανάγκη προάσπισης των συμφερόντων τους. Και κάτι τέτοιο, εφόσον οι όροι χρησιμοποιούνται με την ευρεία και γενική σημασία τους, δεν ενέχει τον κίνδυνο συσχετίσεων.

4. Ηθικές προεκτάσεις

Σύμφωνα με την ανθρωπολογία του Kant, το γεγονός ότι ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να αυτοαναπαρίσταται ως «εγώ», σημαίνει ότι αναβιβάζεται συγκριτικά προς κάθε άλλο έμβιο ον. Αποκτά, έτσι, την ιδιότητα του προσώπου και διακρίνεται από τα πράγματα, όπως είναι τα μη έλλογα ζώα, η μεταχείριση των οποίων εναπόκειται στη διακριτική του ευχέρεια.¹² Τα ζώα αδυνατούν να συμμετάσχουν σε αυτή τη διαδικασία. Σε ό,τι αφορά την *αξιοπρέπεια*, ο Kant είναι σαφής: ο άνθρωπος πρέπει να αντιμετωπίζεται πάντοτε ως αυτοσκοπός και ποτέ απλώς ως μέσον, τα πρόσωπα έχουν απόλυτη αξία (*αξιοπρέπεια*) σε αντιδιαστολή προς τα πράγματα, τα οποία έχουν σχετική αξία. Η (ανθρώπινη) *αξιοπρέπεια* είναι συνυφασμένη με

με κερδοσκοπικό σκοπό». Συναφώς, σε κείμενο της E.E. έχουμε την πρώτη επίσημη αναφορά στα ζώα ως «ευαίσθητα όντα» [sentient beings] (άρθρο 13 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της E.E. [ΣΛΕΕ]). Η παραδοχή αυτή αποτελεί ορόσημο – και αναφέρεται μόνο στα σπονδυλωτά– καθώς αναβαθμίζει τα ζώα από εμπορεύσιμα προϊόντα σε ευαίσθητα όντα.

11. L. D. Willard (1982), 5.

12. I. Kant (2010), 7: 127.

την έννοια της αυτονομίας.¹³ Τα ζώα, όμως, ως είδος, κείνται ηθικώς πέραν αυτής.

Αυτή η προσωποκεντρική θεώρηση της αξιοπρέπειας, η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την έλλογη φύση του υποκειμένου και τις ιδιότητες της αυτονομίας και της ελευθερίας, αποσυνδέει την εγγενή αξία από καθετί που στερείται αυτά τα γνωρίσματα. Αναγνωρίζοντας, όμως, την ιδιότητα του προσώπου μόνο στους ανθρώπους, αντιτείνουν οι ωφελιμιστές, διολισθαίνουμε προς μια ειδοκρατική αντίληψη της πραγματικότητας.

Περαιτέρω, ακόμα κι αν αντιληφθούμε μόνο τα πρόσωπα ως αξία απόλυτου σεβασμού, αναρωτιέται κανείς αν όλοι οι άνθρωποι αποτελούν πρόσωπα, κι αν όλα τα πρόσωπα είναι αυτόνομα. Τι θα απαντούσαμε στο ηθικό δίλημμα του Regan για τη συσχέτιση των ζώων με τα έμβρυα,¹⁴ τα οποία, αμφότερα, δεν μπορούν *stricto sensu* να θεωρηθούν πρόσωπα; Ποια θα πρέπει να είναι η μεταχείριση όσων πάσχουν από σοβαρές ψυχικές νόσους ή νοητική υστέρηση, εξαιτίας των οποίων διαθέτουν περιορισμένη λογικότητα σε σχέση με άλλα άτομα του είδους;¹⁵ Δικαιολογείται ή όχι ο σεβασμός και προς όντα που δεν μπορούν να είναι αυτόνομα πρόσωπα, αλλά χαρακτηρίζονται από κρίσιμα δομικά στοιχεία της ιδιότητας του προσώπου, όπως είναι τα βρέφη;

Τα άτομα αυτά τα μεταχειριζόμαστε ως ισότιμα ήδη από τη γέννησή τους, με μοναδικό κριτήριο ότι αποτελούν ανθρώπινα όντα. Το κριτήριο της προέλευσης είναι ασφαλώς ηθικώς αυθαίρετο, όμως αυτή η αυστηρή ηθική κατηγοριοποίηση των όντων δεν φαίνεται, κατά τον ωφελιμισμό, να δικαιολογεί τον αποκλεισμό των ζώων από την ηθική κοινότητα. Μήπως, λοιπόν, πρέπει να στρέψουμε το ενδιαφέρον μας στο ίδιο το ζώο, στην εγγενή, δηλαδή, αξία του και να διευρύνουμε το πεδίο της ηθικής μέριμνάς μας και προς αυτό; Η έννοια της αξιοπρέπειας, άλλωστε, πηγάζει από τον σεβασμό προς όλα τα έμβια όντα: και το ζώο, ως έμβιο ον, διαθέτει ένα συγκεκριμένο είδος «αξιοπρέπειας»¹⁶ και, συνεπώς, εγγενές δικαίωμα προστασίας και σεβασμού. Η άνευ σεβασμού μεταχείριση ενός ζώου, άλλωστε,

13. S.L. Cataldi (2002), 104-126.

14. Το έμβρυο ως εν δυνάμει ηθικό ή νομικό πρόσωπο. Το δίκαιο αντιμετωπίζει το έμβρυο ως ατελές υποκείμενο δικαίου.

15. F. Zuolo (2016), 1118.

16. S.L. Cataldi (2002), 104-126.

με όποια μορφή κι αν αυτή συμβαίνει, συνιστά ανεπιφύλακτα ηθική απαξίωσή του και ευτελισμό της αξίας του ως έμβριου όντος.

Υπό το πρίσμα αυτό η σύγχρονη φιλοσοφική συζήτηση για την ηθική θέση των ζώων έχει αναδείξει ως αναγκαιότητα η προάσπιση της ευζωίας των ζώων να αποσυνδεθεί από το (αποκλειστικά) ανθρωποκεντρικό της περιεχόμενο και να συνδεθεί με το ίδιο το ζώο, χάριν του οποίου (και όχι του ανθρώπου-κηδεμόνα) πρέπει να ασκείται το δικαίωμα προστασίας του. Με άλλα λόγια, τα καθήκοντά μας απέναντι στα ζώα δεν θα πρέπει να συνιστούν μέσα για την εκπλήρωση των καθηκόντων μας προς τον εαυτό μας, αλλά πρέπει πρωτίστως να στοχεύουν στην ίδια την αξία του ζώου, στην προστασία του ζώου καθαυτό.

Μέχρι αυτό το σημείο τα πράγματα φαίνονται σχετικά απλά. Αν, όμως, επιθυμούμε να εξετάσουμε το ηθικό ζήτημα της μεταχείρισης των ζώων στο πλαίσιο της συζήτησης περί των συμφερόντων ή των δικαιωμάτων, τότε, και με απώτερο σκοπό την πλήρη προστασία τους, θα πρέπει να εξετάσουμε τα ζώα όχι απλώς ως φορείς συμφερόντων, αλλά ως πρόσωπα. Τι θα σήμαινε, όμως, για το είδος μας, εάν αναβαθμίζονταν τα ζώα σε πρόσωπα και αποδίδονταν σε αυτά (ανθρώπινα) γνωρίσματα, όπως είναι τα δικαιώματα και η αξιοπρέπεια; Ποιες θα ήταν οι συνέπειες της ηθικής εξομοίωσης ανθρώπων και ζώων;

Είναι σαφές ότι μια τέτοια παραδοχή θα είχε ως άμεση συνέπεια την κατοχύρωση ισότιμης προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων ανθρώπων και ζώων. Σύμφωνα, όμως, με την αρχή της αμοιβαιότητας,¹⁷ τα δικαιώματα πρέπει να λειτουργούν αμφίδρομα.¹⁸ Μπορούν, άραγε, τα ζώα να έχουν δικαιώματα έναντι των ανθρώπων; Η ενδεχόμενη αναγνώριση αξιοπρέπειας στα ζώα θα επέβαλε, ακολούθως, τον άμεσο τερματισμό κάθε μορφής εκμετάλλευσης των ζώων, καθ' οιονδήποτε τρόπο, στην κτηνοτροφία, στην έρευνα, στην ψυχαγωγία, καθώς και οποιασδήποτε άλλης χρήσης των ζώων προς όφελος του ανθρώπου για οικονομικούς, επιστημονικούς ή διατροφικούς σκοπούς. Είναι ο άνθρωπος προετοιμασμένος για κάτι τέτοιο;

Ενόψει αυτής της αβεβαιότητας, τα ζώα παραμένουν ακόμη στο περιθώριο της επικράτειας της ηθικής. Είναι, κατά συνέπεια, αρκετά αμφίβολο κατά πόσο μπορεί η κοινωνία μας, τουλάχιστον επί του

17. F. Zuolo (2016), 1126-7.

18. L. D. Willard (1982), 5-6.

παρόντος, να αποδεχθεί απόλυτα, θεμελιώδη δικαιώματα υπέρ των ζώων, αναγνωρισμένα σε ισότιμο επίπεδο με τα ανθρώπινα. Επικρατούσα αντίληψη παραμένει ότι πρόκειται για ανθρωποκεντρικές έννοιες, και ως τέτοιες δεν είναι δυνατόν να αποδοθούν στα ζώα ως δικαιώματα, τουλάχιστον με τη στενή έννοια του όρου. Στο ίδιο πλαίσιο ο όρος *αξιοπρέπεια* συνυφαίνεται αναγκαία με τη (συνακόλουθη) αναβάθμιση του ηθικού status των ζώων, παραδοχή η οποία, επί του παρόντος, θεωρείται ηθικώς προβληματική. Κατ' άλλους, όμως, η απόρριψή της είναι ευάλωτη στη μομφή πως συνιστά ειδική προσέγγιση.

5. Συμπερασματικά

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει ότι η φιλοσοφική συζήτηση για την ηθική θέση των ζώων δεν έχει οδηγήσει, μέχρι σήμερα, στη διεύρυνση της ηθικής κοινότητας, ώστε να συμπεριλάβει και τα μη ανθρώπινα ζώα. Ωστόσο, ο όρος *αξιοπρέπεια* φαίνεται ότι τυγχάνει μεγαλύτερης αποδοχής στο ζήτημα των ζώων, από ό,τι η θεωρία των δικαιωμάτων, η οποία συμπλέκεται με την έννοια της βούλησης και ενέχει τον κίνδυνο διολίσθησης σε ηθικά ατοπήματα. Μολονότι πρόκειται για κεντρική και σχετικά αφηρημένη έννοια, η *αξιοπρέπεια* μπορεί να αξιοποιηθεί *lato sensu* σε ζητήματα της βιοηθικής και να αποτελέσει εφαλτήριο για την επαναξιολόγηση διαδικασιών στις οποίες τα ζώα υφίστανται πόνο ή κακομεταχείριση. Η μη αναγνώριση του ηθικού status των ζώων, άλλωστε, δεν δικαιολογεί τη βάνανυση μεταχείρισή τους από τον άνθρωπο. Αντίθετα, η αναγνώριση ηθικής προτεραιότητας στον άνθρωπο δεν σημαίνει ότι τα ζώα δεν έχουν δικαίωμα προστασίας. Ζητούμενο, σε τελική ανάλυση, είναι η ορθή μεταχείριση που οφείλει να επιφυλάσσει το ανθρώπινο είδος στα ζώα.

Εντούτοις, κανείς δεν μπορεί να παραγνωρίσει ότι ο όρος *δικαιώματα των ζώων* έχει βρει τη θέση του τόσο στη σχετική επιστημονική βιβλιογραφία, όσο και στην καθημερινότητά μας¹⁹ διεκδικώντας σταδιακά θέση και εντός της ηθικής κοινότητας, ίσως –θα πρότεινα– με την ανάπτυξη μιας νέας, διακριτής κατηγορίας δικαιωμάτων και *αξιοπρέπειας των ζώων*, η οποία θα τοποθετείται μεταξύ ανθρώπων και πραγμάτων. Το εγχείρημα της εγκατάλειψης της θεμελιωμένης

19. Ε.Δ. Πρωτοπαπαδάκης (2011), 295.

πατερναλιστικής, ανθρωποκεντρικής συλλογιστικής δεν θα είναι εύκολο. Ουδείς, όμως, μπορεί να προδικάσει τις μελλοντικές εξελίξεις. Ας κάνουμε την αρχή, εστιάζοντας, όχι στις διαφορές, αλλά στις ομοιότητες μας με τα ζώα, όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Tom Regan.

Βιβλιογραφία

- Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ. (2011): «Δικαιώματα των ζώων: Υπάρχει κάτι τέτοιο;», στο Α. Λυδάκη & Γ. Μπασκόζος (επιμ.), *Περί ζώων, με λογική και συναίσθημα*. Αθήνα: Ψυχογιός.
- Bernet, K. E. (2020): «Animal Dignity and the Law: Potential, Problems and Possible Implications», *Liverpool Law Review* 41:173-199. Doi: <https://doi.org/10.1007/s10991-020-09244-1>.
- Camp, E. & Shupe, E. (2017): «Instrumental Reasoning in Nonhuman Animals», in K. Andrews & J. Beck (eds), *The Routledge Handbook of Philosophy of Animal Minds*, London: Routledge.
- Cataldi, S. L. (2002): «Animals and the Concept of Dignity: Critical Reflections on a Circus Performance», *Ethics and the Environment* 7, 2: 104-126.
- Gruen, L. (2017): «The Moral Status of Animals», in E. N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/moral-animal/>
- Kant, I. (1997): *Lectures on Ethics*, P. Heath & J. B. Schneewind, eds, transl. P. Heath. New York: Cambridge University Press.
- Kant, I. (2010): «Anthropology from a Pragmatic Point of View (1798)», in R. Loudon & G. Zoller (eds), *Anthropology, History, and Education*, Cambridge: Cambridge University Press, Doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511791925>.
- Kyle, A. (2005): «International Animal Rights: Speciesism and Exclusionary Human Dignity», *Animal Law* 11: 195-214.
- Lansink, A. (2019): «Technological Innovation and Animal Law: Does Dignity Do the Trick?», *European Journal of Risk Regulation* 10, 1: 80-93. Doi: <https://doi.org/10.1017/err.2019.19>.
- Machan, T. R. (1991): «Do Animals Have Rights?», *Public Affairs Quarterly* 5, 2: 163-73.
- Nozick, R. (1974): *Anarchy, State and Utopia*, New York: Basic Books.
- Potter, N. T. Jr. (2005): «Kant on Duties to Animals», *Faculty Publi-*

- cations - Department of Philosophy*, 18, <https://digitalcommons.unl.edu/philosfacpub/18>.
- Protopapadakis, E. D. (2012): «Animal Rights or Just Human Wrongs?», in E. D. Protopapadakis (ed.), *Animal Ethics: Past and Present Perspectives*, Berlin: Logos Verlag.
- Reed, E. L. (2016): «Animal Dignity», *Animal Law* 23, 1: 1-64.
- Regan, T. (1983): *The Case for Animal Rights*. Berkeley: University of California Press.
- Schaber, P. (2014): «Dignity only for Humans? On the Dignity and Inherent Value of Non-Human Beings», in M. Düwell, J. Braarvig, R. Brownsword, & D. Mieth (eds), *The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press. Doi: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511979033.070>.
- Singer, P. (1975): *Animal Liberation: A New Ethics for Our Treatment of Animals*, Harper & Collins.
- Taylor, P. (1986): *Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics*, Princeton: Princeton University Press.
- Willard, L. D. (1982): «About Animals having rights», *The Journal of Value Inquiry* 16: 177-187.
- Zuolo, F. (2016): «Dignity and Animals. Does it Make Sense to Apply the Concept of Dignity to all Sentient Beings?», *Ethic Theory Moral Practice* 19 (2016), 1117-1130. Doi:<https://doi.org/10.1007/s10677-016-9695-8>.

Abstract

ON ANIMAL DIGNITY

The rise of the animal welfare movement along with the development of scientific knowledge on animals has prompted a large part of the philosophical community to reconsider their moral status. Some proponents of this trend argue that animals should be granted moral rights. However, in such a case, a number of ethical issues are raised. On this basis and since the recognition of animal rights does not seem to be gaining ground at present, the notion of the dignity of animals has been proposed as a possible regulatory principle. In the present study, I discuss the issues that arise in according animals' dignity

and try to approach the ethical implications of such an assumption, both for animals and humans. From this analysis, it appears that the philosophical debate on the moral status of animals has not led to date to the expansion of the moral community to include non-human beings. The prevailing philosophical view of the notion of dignity is that it represents a human-centered concept. However, this term seems to be more acceptable with regard to animals, than the theory of rights, which is intertwined with the concept of will and carries the risk of sliding into moral misconceptions. Although it is a central and relatively abstract concept, dignity can be used *lato sensu* in bioethical issues in terms of defending animals' interests and can be a springboard for re-evaluating processes in which animals are subjected to pain or abuse.